

Цибін О. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

УДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛІТИКИ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ – ГОЛОВНА УМОВА КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ШЛЯХУ ДО РИНКОВИХ РЕФОРМ

Удосконалення державної політики доходів домашніх господарств розглядається як одна з найважливіших умов консолідації українського суспільства на шляху до ринкових реформ, основа економічного зростання національної економіки у XXI ст. Представлено статистико-економічний аналіз розподілу домогосподарств за середньодушовими доходами. Досліджено закономірності формування внутрішньої структури доходів населення, динаміку співвідношення між рівнем витрат та доходів домогосподарств України. Визначено шляхи удосконалення державної політики доходів з огляду на перспективи реформування системи оподаткування доходів домогосподарств в Україні.

***Ключові слова:** домашні господарства; політика доходів; доходи; витрати; бідність; стратифікація за доходами; оподаткування; прогресивна система оподаткування.*

Вступ. Останнім часом все більше науковців, політиків та пересічних громадян стверджують, що успіх ринкових реформ в країні надзвичайно тісно пов'язаний з формуванням громадянського суспільства, консолідацією нації. Однією з базових умов цього процесу є зменшення бідних та формування потужного прошарку середнього класу, мінімізація стратифікації населення за доходами. Досягнення такої мети потребує впровадження дієвої та науково-виваженої політики доходів домогосподарств, орієнтація такої політики на зростання добробуту населення країни. Така постановка питання є надзвичайно актуальною для України.

Аналіз останніх досліджень. Проблематику щодо формування доходів домогосподарств та наслідки впливу політики доходів на загальну макроекономічну ситуацію в країні досліджували провідні українські вчені. Так, науковці ДУ “Інституту економіки та прогнозування” НАН України, Б. Є. Кваснюк, І. В. Крючкова та інші, традиційно розглядали доходи домашніх господарств як невід’ємну складову системи національних заощаджень. Головними джерелами формування доходів домашнього господарства є заробітна плата, соціальні трансферти держави за мінусом податків, власна праця людини, що створює матеріальні блага та послуги безпосередньо для внутрішнього споживання тощо. Заощадження ж є потенційними інвестиціями, що визначають темпи економічного зростання національної економіки [1, с. 119].

Велику увагу закономірностям формування політики доходів традиційно приділяє Е. М. Лібанова. Зокрема, поряд із визначенням загальнонаціональних проблем формування тенденцій оплати праці Е. М. Лібанова підкреслює, що її низький рівень “консервує” технічну зношеність обладнання та унеможливорює інноваційний прорив України [2]. Роль держави у формуванні ефективної політики доходів детально розглядали О. Ф. Новікова, С. М. Гріневська, Л. Л. Шамлева [3, с. 41-53]. Шляхи удосконалення політики доходів з огляду на удосконалення системи оплати праці (в контексті відтворювальних процесів людського капіталу) висвітлює Л. М. Ільч [4, с. 102-126]. На думку А. Вдовиченко, саме від ефективності та дієвості політики оплати праці та політики доходів залежить визначення детермінантів заощаджень та споживання населення України, а отже – стан сукупного попиту, що розглядається як

основа майбутнього економічного зростання [5, с. 40]. Хоча проблематика формування ефективної та дієвої політики доходів в Україні постійно перебуває у центрі наукових досліджень, остаточно ці питання і досі не вирішені, що свідчить про актуальність та своєчасність даної статті.

Метою статті є визначення шляхів удосконалення державної політики доходів домашніх господарств в Україні як однієї з найважливіших умов консолідації українського суспільства на шляху до ринкових реформ; врахування того, що саме політика доходів домогосподарств у кінцевому підсумку визначає рівень соціальної стратифікації, стан та перспективи формування сукупного попиту як основу економічного зростання національної економіки України у ХХІ ст.

У статті передбачено розв'язати наступні завдання:

– здійснити статистико-економічний аналіз розподілу домогосподарств за середньодушовими доходами;

– дослідити закономірності формування внутрішньої структури доходів населення, динаміку співвідношення між рівнем витрат та доходів у децильних групах домогосподарств України;

– визначити шляхи удосконалення державної політики доходів з огляду на перспективи реформування системи оподаткування доходів домогосподарств.

Виклад основного матеріалу, результати. Обґрунтування шляхів підвищення ефективності впровадження державної політики доходів домашніх господарств передбачає проведення статистико-економічного аналізу розподілу населення за середньодушовими доходами. Доходи виступають базовою характеристикою матеріального становища домогосподарства, є визначальним чинником їх майнової та соціальної диференціації у суспільстві, базою формування соціальної стратифікації та основою становлення середнього класу. Переважна більшість дослідників визначають, що саме рівень доходів в умовах ринку виступає індикатором адаптації населення до нових економічних умов та відносин [6, с. 239]. Як свідчать показники життєвого рівня населення (Таблиця 1), частка домогосподарств, що мають доходи нижче прожиткового мінімуму, має тенденцію до зниження з 80,2% у загальній чисельності населення у 2000 р. до 21,4% у 2009 р., але протягом 2009 р. частка населення із доходами, нижчими за прожитковий мінімум, зросла на 3,3 в.п., що пояснюється загальним негативним впливом кризи на сукупні доходи населення України. Ця обставина пояснюється частково заниженим рівнем самого показника “прожитковий мінімум”, а частково – номінальним зростанням доходів домогосподарств.

Таблиця 1

Диференціація життєвого рівня населення України

Показник*	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
млн. осіб	...	39,2	39,9	39,8	35,2	30,3	25,3	23,1	13,2	8,1	9,5
у відсотках до загальної чисельності населення	...	80,2	82,7	83,3	76,2	65,6	55,3	50,9	29,3	18,1	21,4
у відсотках до попереднього року	...	...	101,5	100,0	88,4	86,1	83,5	91,3	57,1	61,2	117,5
<u>Довідково:</u> розмір прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	...	270,1	311,3	342,0	342,0	362,23	423,0	472,0	532,0	626,0	701,0

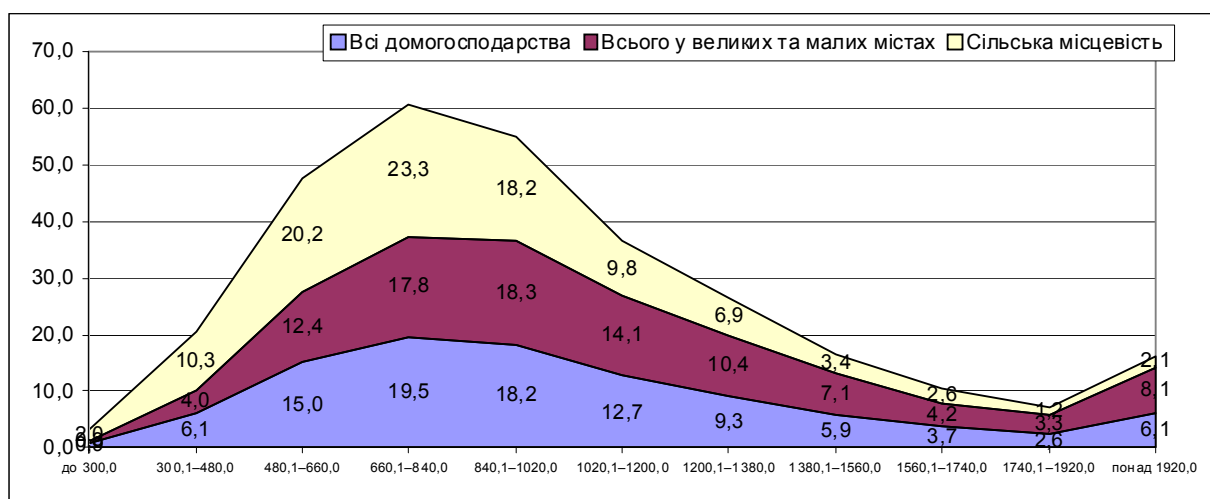
Показник*	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Квінтильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	2,4	2,3	2,5	2,4	2,3	2,4	2,4	2,4	2,0	2,1	2,1
Квінтильний коефіцієнт фондів (по загальних доходах), разів	4,2	4,4	4,6	4,5	4,4	4,6	4,6	4,7	3,6	3,8	3,7

(показник* – чисельність населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму)

Джерело: Складено автором за даними [7]

Проблема диференціації доходів домогосподарств протягом останнього десятиріччя залишається невирішеною, що підтверджує важливість удосконалення державної політики доходів. Характерний сьогодні для України розподіл доходів свідчить про наявність суттєвої поляризації населення за ознакою матеріального забезпечення. Навіть покращання показників розподілу та загальне зростання рівня номінальних доходів населення України останніми роками не зменшило поляризацію в українському суспільстві, яка іде за напрямками: багаті – бідні; рівень життя у великих містах (столиці, промислових центрах) – рівень життя у сільській місцевості; м. Київ – регіони тощо.

Процес розшарування українського суспільства за матеріальним статусом досить тісно пов'язаний з “шоковим” характером ринкових трансформаційних перетворень, що й визначило характер і особливості цього процесу. “Шокова терапія” переходу до ринку в Україні обумовила процеси різкого збідніння основної маси населення, навіть досить благополучних його прошарків: висококваліфікованих робітників, представників кооперативного руху та інтелігенції. Це супроводжувалось різким посиленням поляризації доходів населення України. Загострення цієї проблеми спостерігалось ще у 90-ті рр. ХХ ст. та залишається актуальним і донині.

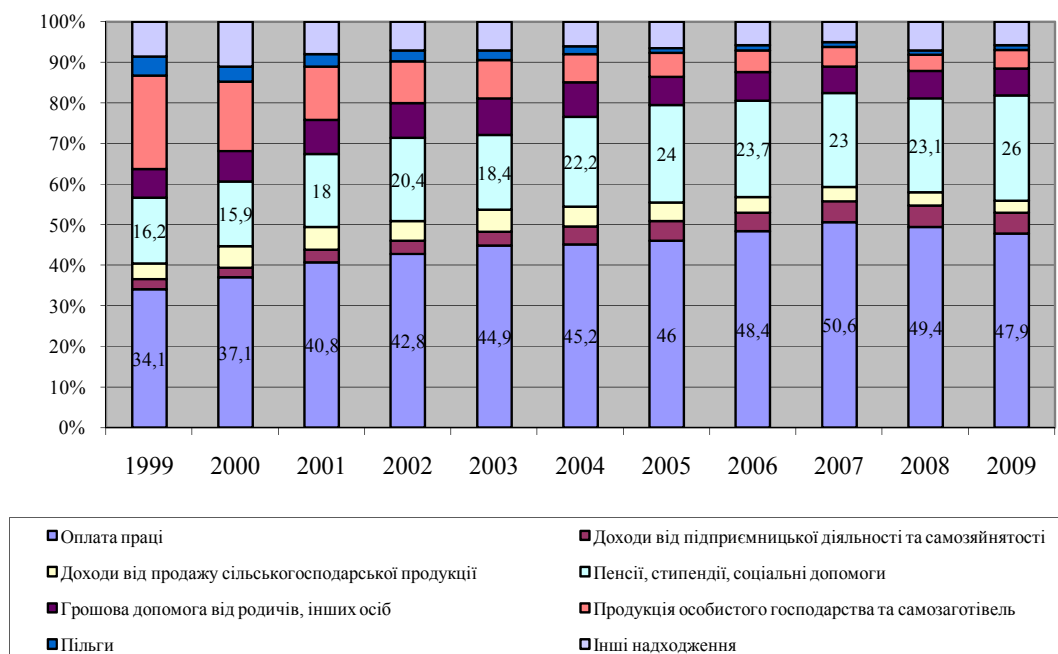

Джерело: складено автором за даними [7]

Рис. 1. Розподіл домогосподарств України за рівнем доходів за типом місцевості (станом на 1.01.2009 р.).

Загальносвітовою тенденцією є перевищення частки домогосподарств із доходами вище середніх саме у містах. В Україні станом на початок 2009 р. 8,1% домогосподарств великих та малих міст, і лише 2,1% домогосподарств у сільській місцевості мали доходи понад 1920 грн. на одну особу (див. рис. 1).

Поряд з стратифікацією за доходами по соціальним групам населення, у структурі сукупних доходів українських домогосподарств доцільно розглянути внутрішню структуру доходів. На сьогодні основну питому вагу у доходах домогосподарств становлять доходи від оплати праці (47,9%) та пенсії (майже 26%). Їх сукупний внесок у загальну нерівність є достатньо вагомим (див. рис. 2). До того ж, слід зазначити, що за період 1999–2009 рр. питома вага пенсійних виплат у структурі сукупних доходів домогосподарств неухильно зростала (оцінка збільшення – у 1,6 рази), що свідчить про зростаючий патерналізм держави щодо найбідніших верств населення, збільшення соціальних виплат у структурі сукупних доходів домогосподарств та про загальну тенденцію до підвищення мінімальних соціальних стандартів в Україні.

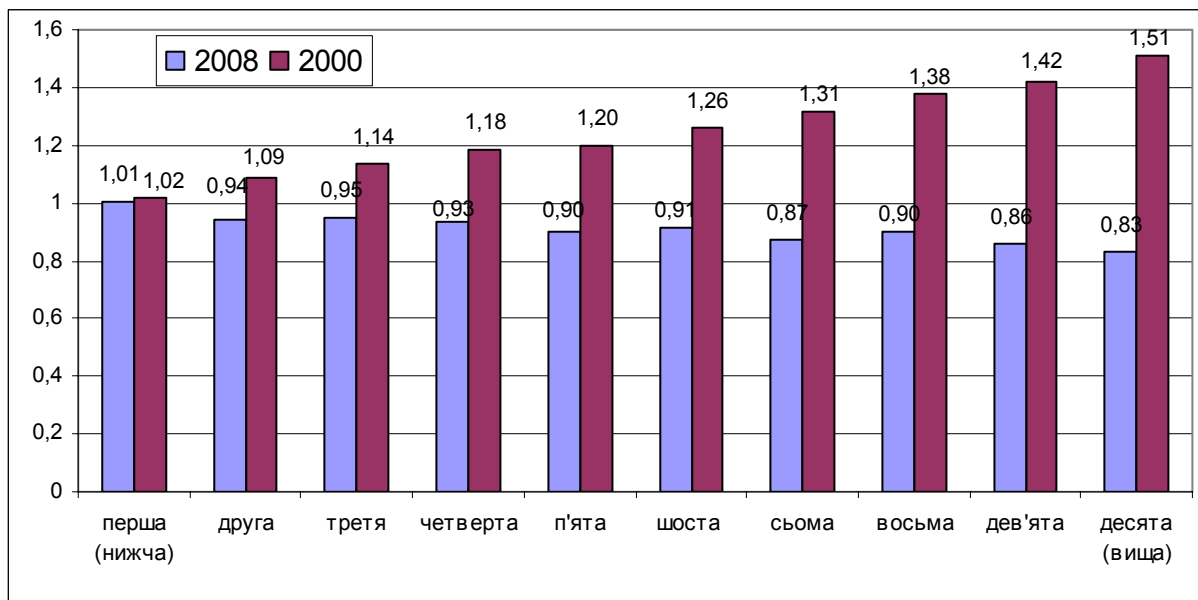
Джерело: Складено автором за даними [7]

Рис. 2. Динаміка структури доходів домогосподарств України

На сьогодні процес різкого майнового розшарування українського суспільства хоча й дещо стабілізувався, але його показники все ще залишаються досить високими, що традиційно є одним із чинників зростання соціальної напруги.

Позитивним явищем у аналізі стану “доходи – витрати” домогосподарств за останнє десятиліття можна назвати тенденцію до вирівнювання між витратами та доходами (у децильних групах, що є прямо пропорційно рівню забезпечення населення). У населення нижніх децильних груп в Україні витрати ще перевищують доходи, хоча спостерігається усталена тенденція щодо їх вирівнювання. Це свідчить про поступове зниження частки тіньових доходів у структурі сукупних доходів населення України. Поряд з цим, якщо у 2000 р. у населення всіх, без винятку, децильних груп середній

рівень витрат перевищував рівень їхніх доходів, то у 2008 р. подібне перевищення витрат над доходами спостерігається лише у населення нижчої децильної групи (див. рис. 3). Водночас, процес вирівнювання доходів відбувається нерівномірно, що консервує проблему розшарування українського суспільства. Як свідчать дані рис. 3, станом на 2000 р. у вищих децильних групах спостерігався суттєвий розрив між доходами та витратами, що говорить про вагому питому вагу “прихованих” (“тіньових”) доходів у сукупних доходах найбагатших прошарків населення України.

Джерело: Складено автором за даними [7]

Рис. 3. Розподіл коефіцієнта співвідношення витрат і доходів за децильними доходними групами (порівняння 2000 та 2008 рр.)

Реалізація принципу соціальної справедливості щодо розподілу доходів, пом'якшення наслідків майнового розшарування населення та зниження рівня бідності потребує зміни всієї системи перерозподілу доходів. Насамперед, з цим пов'язане завдання щодо удосконалення механізму оподаткування доходів фізичних осіб. Досвід розвинених країн засвідчує, що прибуткове оподаткування є надзвичайно дієвим інструментом перерозподілу доходів у суспільстві. Тому вдосконалення оподаткування доходів громадян в Україні повинно відбуватись у напрямку забезпечення принципу соціальної справедливості.

В країнах з розвинутою ринковою економікою частка індивідуального прибуткового податку в загальних надходженнях значно більша, ніж в Україні. Це пов'язано, насамперед, із низькою податковою культурою населення та мізерним рівнем доходів. Адже на сьогодні в українському суспільстві ще не сформувалась ідеологія добровільної сплати податків, а тому велика кількість платників податків не бажає визнавати таке зобов'язання, не робить свого внеску у бюджети, підриваючи тим самим стабільність соціально-економічного розвитку держави. В Україні і досі не всі громадяни визнають необхідність сплачувати законодавчо встановлені податки як свій конституційний обов'язок [8, с. 36]. Так, на відміну від США, де прибутковий податок сплачують заможні верстви населення, в Україні 95% цього виду податку надходить від членів домогосподарств із доходами до 600 грн. на місяць, тобто прибутковий податок сплачують особи із найнижчими доходами [9, с. 32]. По суті, в Україні

порушується головний принцип прибуткового оподаткування – принцип соціальної справедливості.

Найбільше податкове навантаження припадає на доходи населення, одержані у вигляді заробітної плати. Тобто більшу питому вагу вилучень доходів у населення у вигляді податків мають менш заможні верстви населення, оскільки вони фактично не отримують пасивних доходів (дивіденди, рента, роялті тощо), а основним джерелом їх статку традиційно є заробітна плата. Крім того, єдина ставка податку на доходи фізичних осіб залишається більш відчутною у доходах населення, що є найнижчими, ніж у доходах, що є вищими за середні показники по країні.

В Україні, починаючи з 01.01.2004 р. податкове навантаження на усьому діапазоні отриманих доходів зменшувалось, не зважаючи навіть на помітне розширення бази оподаткування (згідно з нормами Закону “Про оподаткування доходів фізичних осіб”). Разом з тим, основну мету введення пласкої шкали оподаткування – виведення доходів з тіні та підвищення надходжень до бюджету – в Україні так і не досягнуто. Введення пласкої шкали оподаткування призвело лише до падіння надходжень до державного бюджету. Для вирівнювання такої ситуації, зазвичай, вдаються до підвищення непрямих податків (ПДВ та акцизів). З огляду на те, що непрямі податки більшою мірою перекладаються на малозабезпечені верстви населення, таку систему не можна визнати як соціально справедливою.

Введення пласкої шкали податків, як правило, призводить до того, що тіньові доходи залишаються у “тіні”, а основними платниками залишаються середньо та малозабезпечені верстви населення. Як основні негативні наслідки введення єдиної ставки податку (13 та 15%) можна визнати:

- основний тягар податкового тиску переходить на бідні та малозабезпечені верстви населення;

- багаті та надбагаті сплачують відносно своїх доходів мізерні податки, що ще більше провокує збільшення стратифікації населення за доходами, призводячи до дестабілізації та дезінтеграції суспільства;

- зростаючі доходи багатих і надбагатих не використовуються на розвиток підприємництва, а йдуть на споживання вузького прошарку населення та вивозяться за кордон.

Введення пласкої шкали оподаткування доходів фізичних осіб призвело до збільшення податкового тягара на осіб, що отримують доходи нижче прожиткового мінімуму, а податкове навантаження на громадян з доходами понад 1 тис. грн. (станом на 2006 р.) зменшилось на 20-27% [10, с. 17]. Така ситуація швидко посилює майнове розшарування населення.

В країнах з розвинутою ринковою економікою широко використовується прогресивне оподаткування, з максимальною ставкою сплати податку значно вищою, ніж в Україні: в Великобританії – 40%, у Франції – 48, Німеччині – 42, Австрії – 50, Данії – 59 [11]. В Україні доцільно було б ввести прогресивну шкалу оподаткування доходів населення зі ставками в залежності від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а також звільнити населення від оподаткування низьких доходів шляхом запровадження ставки оподаткування на рівні: 10% з доходів від 2 до 10 прожиткових мінімумів; 20% – з доходів від 10 до 20 мінімумів; 25% – з доходів від 20 до 40 мінімумів; 30% – з доходів від 40 прожиткових мінімумів, що відповідає тенденціям економічно розвинених країн [12, с. 97]. Отже, вагомою складовою

удосконалення політики доходів в Україні є необхідність впровадження прогресивної шкали оподаткування.

Висновки. Стратифікація домогосподарств України за доходами за період ринкових реформ неухильно зростала, що призвело до ряду негативних наслідків, у тому числі: збільшення прошарку бідних домогосподарств; зростання соціальної нестабільності; руйнування принципів громадянського суспільства, основою якого є соціальна рівність та соціальна справедливість.

Одним з базових напрямів удосконалення політики доходів домогосподарств в Україні слід визнати необхідність впровадження прогресивної шкали оподаткування. Це обумовлено наступними факторами: високодоходні групи населення України не схильні до заощаджень та інвестування коштів у вітчизняну економіку, а орієнтуються, переважно, на споживання імпортової продукції (що активізує процеси вивозу капіталу за кордон). При скороченні виробництва і зниженні доходів більшості населення до фізіологічного мінімуму відбувається різке зниження якості трудових ресурсів через одночасне скорочення споживання послуг освіти, охорони здоров'я тощо. У свою чергу, підвищення рівня доходів низькооплачуваних груп населення, зорієнтованих на споживання вітчизняних товарів та послуг, буде стимулювати розвиток виробництва, інвестиційну активність та зростання зайнятості, а отже – сприятиме підвищенню доходів населення. При цьому зважений та науково-обґрунтований підхід до розподілу доходів шляхом оподаткування є психологічно важливим позитивним фактором. Зменшення показників стратифікації населення за доходами сприяє консолідації суспільства, що виступає як одна з найважливіших умов успішного здійснення ринкових (і часто не популярних) реформ.

Використані джерела:

1. Національні заощадження та економічне зростання: монографія [Текст] / Б. Є. Кваснюк. – Ін-т економічного прогнозування ; за ред. Б. Є. Кваснюка. – К. : МП Леся, 2000. – 304 с.
2. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз : колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.
3. *Новікова О. Ф.* Соціальна орієнтація економіки: механізми державного регулювання : монографія [Текст] / О. Ф. Новікова, С. М. Гринецька, Л. Л. Шамілева. – Донецьк : Ін-т економіки промисловості НАН України, 2009. – 220 с.
4. *Льіч Л. М.* Ефективність відтворення трудового потенціалу України : монографія [Текст] / Л. М. Льіч. – К. : Енергія плюс, 2007. – 212 с.
5. *Вдовиченко А.* Визначення детермінантів заощаджень та споживання населення України на основі емпіричного дослідження [Текст] / А. Вдовиченко // Економіка України. – 2009 – № 9. – С. 40-52.
6. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. досліджень, Держ. ком. статистики України ; за ред. Л. М. Черенько. – [Текст] / Л. М. Черенько. – К. : ТОВ “Консультант”, 2006. – 428 с. : іл. – Бібліогр.: С. 417-426.
7. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Режим доступу]. – <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. *Кривицький В. Б., Нікітішин А. О.* Адміністрування податку з доходів фізичних осіб / В. Б. Кривицький, А. О. Нікітішин // Фінанси України. – 2005. – № 9. – С. 34-39.
9. *Демиденко Л. М.* Оподаткування доходів громадян: досвід США та України / Л. М. Демиденко // Фінанси України. – 2005. – № 9. – С. 30-34.
10. *Скрипник А.* Фіскальні та соціальні наслідки переходу до пласкої шкали оподаткування доходів фізичних осіб / Скрипник А. // Економіка України. – 2006. – № 12. – С. 12-21.
11. Офіційний сайт Європейської комісії. – European Commission. – [Режим доступу]. – http://europa.eu.int/comm/index_en.htm

12. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – [Текст] / В. М. Геєць. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

Цыбин А. С. Усовершенствование политики доходов домашних хозяйств – главное условие консолидации украинского общества на пути к рыночным реформам

Усовершенствование государственной политики доходов домашних хозяйств рассматривается как одно из важнейших условий консолидации украинского общества на пути к рыночным реформам, основа экономического роста национальной экономики в XXI ст. Представлен статистико-экономический анализ распределения домашних хозяйств по среднедушевым доходам. Исследованы закономерности формирования внутренней структуры доходов населения, динамику соотношения между уровнем затрат и доходов домашних хозяйств Украины. Определены пути усовершенствования государственной политики доходов с учетом перспектив реформирования системы налогообложения доходов домашних хозяйств на Украине.

Ключевые слова: домашние хозяйства; политика доходов; доходы; расходы; бедность; стратификация по доходам; налогообложение; прогрессивная система налогообложения.

Tsybin Olexander S. Household's income policy improvement – the main condition for consolidation of Ukrainian society on its way to market reforms

The improvement of state policy towards household's income is reviewed as one of the most important conditions for consolidation of Ukrainian society on its way to market reforms, as the basis for national economic growth in XXI century. Statistical economic analysis of income distribution per capita between households is introduced. Patterns of population's internal income structure formation, correlation dynamics between expenditure and income levels of Ukrainian households are researched. The ways of improving state's income policy based on the perspectives of tax system conversion for Ukrainian households are defined.

Keywords: Households, income policy, income, expenditure, poverty, income stratification, taxes, progressive tax system

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

Деркач Т. В.

Міжнародний гуманітарний університет

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН НАФТА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянути проблеми прискорення інноваційного розвитку країн – членів НАФТА в умовах поглиблення режиму вільної торгівлі і під впливом процесів глобалізації світової економіки.

Ключові слова: НАФТА, зона вільної торгівлі, інвестиції, інновації, кластери.

Постановка проблеми. Північноамериканська зона вільної торгівлі – найбільше у світі регіональне об'єднання за величиною ВВП і друге – за величиною експорту та імпорту. До складу НАФТА входять країни з різним рівнем розвитку економіки: світовий економічний лідер США, високорозвинена Канада і Мексика, що розвивається. Динаміка економічного розвитку країни у вирішальній мірі залежить від науково-технічного потенціалу. Інтенсифікація економічних взаємозв'язків, розвиток північноамериканської зони вільної торгівлі та її інституалізація у формі НАФТА